

Македонія в оцінці європейських учених ХІХ сторіччя

Бурбига В. А.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

– Харків: Майдан, 1998. – С. 89-103.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

МАКЕДОНИЯ В ОЦІНЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УЧЕНИХ ХІХ СТОРІЧЧЯ

Македонська проблема, яка своїм корінням сягає в минуле століття, і зараз викликає палкі дискусії вчених та міждержавні непорозуміння. У зв'язку з цим доцільно звернутися до історії македонського питання та розглянути його етнічний аспект в оцінці європейських науковців ХІХ ст. Актуальність теми обумовлена також тим, що в СРСР вона практично не вивчалася. Як правило, проблема свідомо замовчувалася в силу болючої реакції з боку Болгарії, Греції та Югославії, їх спроб надати політичного значення будьяким публікаціям у радянському друці щодо македонського питання. І досі в Україні та інших країнах СНД відсутні наукові праці, які б торкалися проблеми етнічної належності населення Македонії в оцінці свідків її виникнення — європейських вчених ХІХ ст. До цієї теми лише частково зверталися в своїх роботах македонські історики із СФРЮ — Ц.Станоевські¹, Х.Анонов-Полянські² та їх болгарський колега Ст.Германов³.

Македонське питання, сутність якого в середині ХІХ ст. полягала у визначенні етнічної, а отже й державно-політичної належності слов'янського населення Македонії* було однією із найбільш заплутаних і складних проблем балканського регіону. Причини його виникнення пов'язані з минулим Македонії, територія якої протягом сторіч поперемінно входила до складу різних балканських держав. Ця обставина, а також її багатонаціональний і багатоконфесійний склад дозволяв ще в першій половині ХІХ ст. діячам національно-визвольного руху та політикам Болгарії, Сербії і Греції включати приєднання Македонії у свої національні програми. Однак як міжнародна проблема македонське питання виникло після Берлінського конгресу (1878 р.), який залишив Македонію в складі Туреччини³, тим самим створивши додатковий ґрунт для суперництва сусідніх балканських країн. Кожна з них у надії приєднати усю або частину цієї області мобілізувала усі

---

* У середині ХІХ ст. більшість істориків і географів під Македонією розуміли територію басейнів річок Бистріца (Альямон), Вардара, Струми та Мести. На півночі її межею були гори Шар і Скопська Чорна; на півдні — Егейське море і річка Бистріца; на заході — Охридське озеро й Албанські гори; на сході — Родопи і Места. Ця провінція Османської імперії складалася з трьох вілайетів: Солунського (Салонікського), Бітольського (Монастирського) і Косовського (Укюбського, Скопського), що у свою чергу поділялися на санджаки і кази⁴.

засоби та активно включилася в боротьбу за досягнення "національних ідеалів". Складність вирішення македонського питання полягала також і в тому, що Македонія із середини XIX ст. входила у сферу впливу великих держав, які активно боролися за поділ "спадщини" Османської імперії.

Піднесення болгарського національного Відродження, розвиток боротьби слов'янських народів Балканського півострова проти османського політичного гноблення і грецького церковного засилля в першій половині XIX ст. сприяло виникненню інтересу в Європі до подій, що відбувалися в цьому регіоні і, зокрема, в Македонії. Численні монографії, доповіді, дорожні нотатки, статистичні огляди й етнографічні карти вчених, дипломатів і мандрівників, що відвідали в цей період Македонію, викликають безсумнівний науковий інтерес як документи, у котрих вперше зовнішньому світу було відкрито terra incognita в центрі Балкан, розпочато спроби аналізу її економічного становища, розглянуто національний і релігійний склад, описано мову і звичай місцевого населення.

На початку XIX ст. одним із перших іноземців, що проїхав майже всією Македонією, був французький консул Ф.Пуквіль, що дійшов висновку про болгарський характер її населення, а гірську систему Шар визнав за "природну межу Болгарії"⁶. Інший французький консул і археолог Е. Кузін'єрі також називав македонців болгарамі⁷.

В 1834 р. Македонію відвідав німецький натураліст Грізебах, що, хоча і відзначив труднощі визначення в цій області межі проживання болгар і сербів через їхню мовну близькість і поступовість переходу від однієї мови до іншої, але все ж назвав населення Скопського санджаку болгарським лише з деякою домішкою албанців біля Дебра і Шар-гори. У той же час автор визначив південну межу між болгарською і грецькою національностями⁸.

Однак першими серйозними дослідниками, які ще до середини XIX ст. познайомили Європу з Македонією, прийнято вважати французького натураліста і геолога А.Буе, його співвітчизника славіста Р.Сіпрієна та чеського філолога й етнографа П.Шафарика.

А.Буе у своїй ґрунтовній праці "Європейська Туреччина"⁹, яка відобразала результати його подорожей у 1836-1838 рр., більшість македонського населення назвав болгарамі, об'єднавши його в одне етнографічне ціле з населенням Дунайської Болгарії¹⁰. За даними науковця, кількісний склад різноманітних народностей Європейської Туреччини виглядав таким чином: болгар - 4.500.000, албанців — 1.600.000, греків — 900.000, сербів — 896.000, турок — 700.000¹¹. Ці цифри знайшли відображення в етнографічній карті вченого, що була надрукована окремим виданням у 1847 р.¹².

П.Шафарик визначив кількість болгар, що мешкали в Європейській Ту-

реччині в 3.500.000 чоловік (сербів — 2.600.000), відзначаючи, що “слов’яни усієї Македонії звать себе болгарами”, а сербський елемент починається від Приштици і проходить за Нішем. Заслугою вченого стало також створення першої етнографічної карти Європейської Туреччини, де майже усю територію Македонії показано зайнятою болгарським населенням¹³.

На думку Р.Сіпрієна, болгар, чисельність яких у середині XIX ст. досягала 4.500.000 чоловік, займали велику частину Європейської Туреччини, у тому числі Фракію, Румелію і Македонію до Мореї (Пелопоннесу)¹⁴.

У 1853 р. італійський географ А.Убініні опублікував статистику Європейської Туреччини, відповідно до якої там мешкало 3.000.000 болгар і 1.500.000 “сербохорватів”, при чому перші, “розділені надвоє Балканами, торкаються Чорного моря й Архіпелагу Бургасом і Салоніками, простягаються на захід до Албанії і до півночі вздовж Дунаю, від Фехт-Ісламу до Сілістрії”¹⁵.

Таким чином, статистичні дані про етнічний склад населення Європейської Туреччини, котрі в своїх працях наводили європейські вчені, які подорожували Балканами на початку XIX ст., хоча і мали між собою деякі кількісні розбіжності, але все ж свідчили, що більшість слов’ян цього регіону є болгарами. При цьому слід зазначити, що згадані дослідники вважали населення Македонії і Дунайської Болгарії єдиним цілим.

Про етнічну територію болгарської народності в Османській імперії писав французький лікар С.Пуе, який прожив 23 роки в Туреччині: “Болгарія - це не тільки країна, розташована між Дунаєм і Балканами, це ще Фракія і Македонія...”¹⁶. Аналогічних висновків дійшов і англієць Тозер: “Болгари становлять найбільший елемент християнського населення від Солуня до межі з Албанією...”¹⁷.

Цінні відомості про національний склад населення Балкан навів французький консул і вчений Г.Лежан у відомій книзі “Етнографія Європейської Туреччини”¹⁸, яка є результатом двох його подорожей (1856—1857 рр.) цим краєм. Свої висновки автор побудував не лише на особистих враженнях, отриманих у ході опитування вчителів і наглядців слов’янських і грецьких шкіл, але й на вивчених ним офіційних турецьких документах - податкових листах. Описуючи Македонію, дослідник відзначив, що в цій провінції “болгари заволоділи майже усім краєм і потроху відтиснули еллінів до моря, де ті утрималися на одній вузькій і болотистій околиці між Платомоною і Колакією, але в деяких місцях болгарська народність доходить і до моря, як навколо Солуня”¹⁹. Цікаве зауваження Лежана щодо розташування сербської народності: “Крайнє місце на південному сході, де живуть серби — Афонська гора, на котрій сербські королі побудували декілька монастирів; а в Маке-

донії нема більш сербів”²⁰. Подібного розподілу національностей у Македонії дотримувався й англійський консул у Солуні Дж.Блант, який повідомляв у 1875 р. послу Англії в Константинополі Ф.Елліоту, що “болгари становлять більшість християнського населення у Солунському і Бітольському вілайєтах”²¹.

Особливе значення для вивчення етнографії, археології, мистецтва Балкан має фундаментальна праця угорського вченого Ф.Каніца “Дунайська Болгарія і Балканський півострів”²². Ця робота справила величезне враження у всій Європі і ще до кінця XIX ст. її було видано німецькою, французькою, російською та іншими мовами. Щоб написати своє дослідження, Каніц протягом 16 років подорожував Балканами і вивчив усю відому на той період літературу про півострів. Щодо розселення болгар в Європейській Туреччині вчений вказував наступні кордони: “... вони живуть на усьому просторі від сербської межі до Янтри, болгарської Морави і середньої течії Маріци і далі по околицях Західного Балкана. За винятком цієї області, болгари живуть ще на захід від Маріци до Охридського озера, де вони перевищують чисельністю своїх сусідів — турок, греків і албанців”²³. Число ж болгар у межах Османської імперії, за підрахунками вченого, досягало 5.000.000, у тому числі в Македонії — близько 900.000²⁴.

Таким чином, європейські вчені, які здійснювали в середині XIX ст. подорожі Балканським півостровом стверджували, що територія розселення болгарської народності в Османській імперії охоплює і македонські вілайєти, де переважно більшість слов'янського населення становлять болгари.

Квітневе (1876 р.) повстання в Болгарії, конференція великих держав у Константинополі (1876 р.), наступна російсько-турецька війна (1877—1878 рр.), Сан-Стефанський і Берлінський договори (1878 р.) збільшили кількість публікацій про Македонію. Наприклад, тільки за два роки (1887—1888) у світ вийшло шість етнографічних карт Європейської Туреччини — Г.Кіперта (2 видання), А.Сінве, Ф.Б'янконі, К.Сакса і В.Теплова. Перша вважалася найточнішою з відомих тоді карт Балканського півострова і використовувалася як офіційна на Константинопольській конференції, у Сан-Стефано і на Берлінському конгресі²⁵. Бісмарк, якого важко запідозрити в любові до болгар, дав цій карті високу оцінку: “Етнографічне положення в Болгарії, що мені відомо з достовірного джерела, яким є карти Кіперта, є таке, що її національні межі проходять майже без сторонньої домішки до Солуня, а з невеликою домішкою турецького елементу продовжуються на схід і сягають Чорного моря”²⁶. Відповідно до карти австро-угорського агента в Адріанополі К. Сакса, серби мешкали лише в Прізренському санджаці (30.500 чоловік) при повній відсутності там болгар, у той же час останні склали переважно більшість

у Скопському санджаці (54.000 чоловік) і в усьому Солунському вілайеті (700.000 болгар, 388.350 греків). У Дебрському ж санджаці домінувало албанське населення (190.000 чоловік) при явній болгарській меншості (18.000 чоловік)²⁷.

Прагнення греків грати провідну роль у долі Балканського півострова і, особливо, їхні претензії на Македонію знайшли відбиток на карті А. Сінве²⁸. У той час, як усі статистики сходилися між собою, що греків у Європейській Туреччині біля 1.000.000, а Лежан і Убічні нараховували їх менше мільйона, Сінве вказував число греків 3.011.275, причому в Македонії і Фракії (без Константинопольського округу) він нарахував їх 857.800 чоловік²⁹. Такі дані вченого викликали в 1878 р. низку критичних статей і матеріалів на сторінках константинопольської газети "Courrier D'Orient". Зокрема, редакція опублікувала об'ємисту книгу "Етнографія Адріанопольського, Монастирського і Салонікського вілайетів"³⁰. Вона містила опис населення трьох вілайетів за реєстром 1873 р. податку "бедель-і аскеріє" (спеціальний податок за звільнення від військової служби), за яким у Бітольському окрузі чоловіче болгарське населення складало 152.534 чоловік, а грецьке — тільки 700³¹. Аналогічна пропорція була і в інших частинах Македонії.

Широкі етнографічні кордони болгарської народності на Балканах відзначив професор Празького університету К.Іречек у капітальній праці "Історія болгар": "Житла болгар обіймають древні країни Мізію, Фракію і Македонію, або, за новітньою турецькою термінологією, вілайети: Дунайський, Адріанопольський, Солунський й Бітольський..."³². Поселення сербів у Македонії вчений вважав незначними - Братьєвац у нижній течії Тімока й у деяких місцях у Ніша, а "біля Охрїду і Бітолі немає сербських колоній, хоча вони показуються там на більшості карт"³³.

Викликають безперечний інтерес дорожні нотатки двох англійок Меккензі і Ербі, викладені ними в книзі "Подорож слов'янськими областями Європейської Туреччини"³⁴. Почавши свій шлях із Салонік — "однієї з болгарських гаваней"³⁵, далі вони відвідали Прїлеп, "народонаселення котрого й околиць власне усе болгарське"³⁶. Але, як відзначили мандрівниці, "замок сербського Кралевича Марка поблизу міста змушує усю цю місцевість і округи її тяжіти до Сербії завдяки старим історичним і легендарним зв'язкам, що зберігаються в народній пам'яті"³⁷. Побувши у Велесі і назвавши його "чисто болгарським містечком", англійки навели статистику: "... тут тільки 1.000 будинків належать частково туркам і цинцарам, тим часом як 3.000 інших власність слов'ян-християн"³⁸. Далі маршрут Меккензі і Ербі йшов через Прїзрен, "православні мешканці якого - серби..., а сербську мову і тепер ще можна вважати за пануючу тут"³⁹.

Про справедливість кордонів Сан-Стефанської Болгарії висловлювався барон Рінг, французький комісар у комісії з вироблення Статуту для Східної Румелії, думку якого навів російський дипломат у Константинополі В.А.Теллов. Рінг, проїхавши верхом із Софії до Солуня, був уражений майже винятково болгарським характером місцевого населення і на підставі цього зробив висновок, що межі Сан-Стефанського договору збігаються з етнографічними кордонами болгарської народності в Македонії⁴⁰.

Докладні межі розселення різноманітних національностей у Македонії дав бельгійський вчений, професор політекономії Гентського університету Е.Лавеле в дорожніх нотатках "Балканський півострів": "Крайній захід цієї області і далі до Дрину і Прізрену займають албанці. До сходу від них, починаючи з Охрида, живуть болгари, спочатку змішані з арнаутами і влахами-цигарами — до лінії залізниці Салоніки — Мітровіца; північніше, у Старій Сербії переважають серби, але теж у суміші з арнаутами. Увесь центр і схід Македонії зайнято болгарами, поселення яких доходять до Салонік і Сересу. Греки населяють морське узбережжя і, крім того, складають значний елемент у містах. Столиця області Салоніки - скоріше єврейське місто, а велика частина його мешканців - греки цинцарського походження. Власти зустрічаються компактними масами в горах Пінда й у Бітольському вілайеті". Відмічаючи вірогідність карти Кілерта, що віддавала пріоритет у Європейській Туреччині болгарам, Лавеле проаналізував назви македонських сіл, із котрих 7/8 виявилися болгарського кореня⁴¹. Також вчений запропонував і вирішення македонського питання, що виникло після Берлінського конгресу: "... зовсім немає необхідності приєднувати Македонію до Болгарії - нехай їй дарують самоврядування і тоді різноманітні елементи, болгари, серби і греки будуть управлятися самі собою і будуть представлені в Центральній раді пропорційно їхньої чисельності"⁴².

Наведемо, нарешті, офіційну турецьку статистику етнічного складу Македонії 1880 р., що свідчить про переважання болгарської національності в цій провінції: болгари — 56%, турки — 22%, греки — 10%, албанці — 5,5%, куцо-влахи — 3,5%, євреї — 2,5%, цигани й інші — 0,5%⁴³.

Таким чином, більшість європейських дослідників Балкан ідентифікували слов'янське населення Македонії як болгарське і вказували на його домінуючий характер, обмежуючи території з переважно сербським елементом північним заходом цього краю і відводячи грекам в основному лише узбережжя Егейського моря. У той же час, не вдалося виявити авторів, які б писали щодо сербської, грецької або македонської належності більшості населення Македонії.

Македонія привертала увагу не тільки західноєвропейських вчених, дип-

ломатів і мандрівників. Російське суспільство, в силу етнічної спорідненості, географічної і мовної близькості, єдиної релігії також завжди жваво цікавилось долею цієї провінції Османської імперії, незважаючи на зміни зовнішньополітичного курсу Російської імперії. Значний внесок у вивчення історії, етнографії і мови населення Македонії внесли російські вчені-слависти, зокрема В.І.Григорович, В.В.Макушев, В.І.Ламанський та інші.

Один з фундаторів російського слов'янознавства В.І.Григорович (1815—1876) почав у 1844 р. важку і небезпечну для тих часів поїздку на Балкани, що тривала біля трьох років (до 1847 р.). Він відвідав Константинополь, об'їхав майже усю Македонію, більшість районів Болгарії. Свої багаті враження і цінні відомості щодо етнічної історії, історії церкви і писемності, топоніміки Македонії дослідник уперше виклав 1848 р. у "Нарисах вченої подорожі Європейською Туреччиною", що були опубліковані в "Ученых записках Казанского университета" і перевидані після його смерті окремою книгою⁴⁴. Вивчаючи монастирі і населені пункти Македонії, Григорович побував у Водені, Охриді, Бітолі, Велесі, Преспі і багатьох інших містах і селах, жителів яких він називав болгарами⁴⁵. Безсумнівною заслугою вченого є опис східних і західних болгарських говірок, як двох мовних діалектних груп єдиної болгарської мови, загальної для усіх болгар, що населяли Мізію, Фракію, Македонію. Так, у "східній області населення називає себе "българин", на заході - "бугари", - писав Григорович⁴⁶. Відомий вчений і громадський діяч Болгарії І.Шишманов, оцінюючи результати досліджень російського слависта, писав: "Григорович, власне, є перший, хто відкрив болгарську Македонію вченому світу"⁴⁷.

Фахівець з історії і філології південних слов'ян В.В.Макушев (1837—1883), що відвідав Балканський півострів у 1861 р., вивчив велику кількість документів і матеріалів, які збирав під час подорожі. Посилаючись на них у своїй книзі "Задунайські й адриатичні слов'яни"⁴⁸, він визначив, що чисельність болгар складала біля 6,5 млн. чоловік, займана ними територія обмежена на півночі — Дунаєм, на заході — Тімоком, Прізреном і Охридом, на півдні — Костуром, Солунем і Одріном, а на сході — Чорним морем⁴⁹. Таким чином, цей вчений також дотримувався точки зору, відповідно до якої більшість населення Македонії було болгарським.

До аналогічних висновків дійшов і В.О.Теплов, російський дипломат і громадський діяч. Його "Матеріали для статистики Болгарії, Фракії і Македонії"⁵⁰ приваблюють багатими статистичними даними, що досить докладно відбивають етнічний склад Македонії. Так, із наведених автором таблиць випливає, що болгарське населення явно переважало в Бітольському, Солунському і навіть Косовському вілайєтах⁵¹. У своїх дослідженнях Теп-

лов спирався як на оригінальні турецькі документи, так і на відомості, зібрані ним особисто під час 11-річної служби в посольстві Росії в Константинополі. Крім того, він використовував матеріали, отримані від болгарської екзархії, а також дані археолога і фольклориста з Боснії Стефана Верковича, доповнивши усе це витягами з робіт сучасних європейських вчених і мандрівників.

Історик О.Ф.Ріттіх у дослідженні “Слов’янський світ”⁵² поділяв усе населення Македонії на турок, греків і болгар, підтверджуючи різноманітними історичними фактами, що останні з’явилися тут ще в VIII ст. Відповідно до даних вченого, болгарі посідали домінуюче становище в усіх трьох македонських вілайєтах. Наприклад, на початок 80-х рр. XIX ст. в 11 казах Солунського санджака мешкало 301.626 болгар, 29.664 греків і 96.446 турок, а загальне співвідношення болгарського населення до двох інших груп у Македонії становило 63 %⁵³.

Македонське питання завжди залишалося в полі зору відомого славіста-історика, філолога й етнографа Маріна Дрінова (1838—1906). Болгарин за походженням, М.С.Дрінов майже усе своє свідоме життя провів у Російській імперії, в основному в Харкові. У низці робіт вчений, стверджуючи історичні права болгар на Македонію, ввів у науковий обіг нові джерела і критично проаналізував вже опубліковані матеріали. Так, вивчивши рукопис відомого діяча болгарського Відродження Паісія Хілендарського (1722—1798) “Історія Слов’яно-Болгарська” (1762), М.Дрінов доводив помилковість теорії щодо сербського походження македонських слов’ян⁵⁴. У іншій статті⁵⁵ він критикував твердження візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного (905-959 рр.) про древнє сербське населення Солунської теми (області), підкріпивши свою точку зору свідченнями візантійських і європейських мандрівників по Балканах у XI—XII ст.⁵⁶ Не обмежуючись винятково історичними фактами, вчений у своїх дослідженнях наводив безліч лінгвістичних даних, що повинні були довести єдність македонських слов’ян із болгарами⁵⁷.

Точку зору щодо болгарського населення Македонії поділяв і військовий історик, публіцист О.Г.Бендерев (1859—1946). Народжений у Болгарії, він багато років прожив у Росії, закінчив Академію Генерального штабу в Петербурзі (1880), а 1890 року опублікував книгу “Військова географія і статистика Македонії і сусідніх із нею областей Балканського півострова”⁵⁸. При написанні праці Бендерев користувався роботами відомих європейських, російських, болгарських, сербських і грецьких вчених: Буе, Барта, Хекарта, Григоровича, Теплова, Мілічевіча, Шопова та інших. На думку автора, Македонія як історично, так і етнічно завжди належала Болгарії. На підтверд-

ження цього дослідник навів наступні дані: у Македонії мешкало 2.393.137 чоловік, із них - 1.552.325 болгар (65%), 217.190 греків (9%), 170.779 албанців (7%), 77.639 влахів (3,25%), 35.501 євреїв (1,5%), 22.098 циган (1%), 4.362 різних (1%), 312.243 турок (13%)⁵⁹.

Поряд із вченими і публіцистами, що займали проболгарські позиції в суперечці про етнічну належність населення Македонії, у російській науковій і громадській думці XIX ст. були дослідники, що віддавали пріоритет у македонському питанні Сербії, наприклад, І.С.Ястребов і М.М.Дурново.

Відомий історик і фольклорист І.С.Ястребов (1839-1894), що віддав багато років дипломатичній службі на Балканському півострові (1866—1894 рр., у тому числі з 1886 р. — генеральний консул у Солуні), багато уваги приділяв історії, етнографії, археології Сербії, Албанії, Македонії і Болгарії. У цьому йому допомагало добре знання грецької, сербської і болгарської мов. У своїй головній праці “Звичаї і пісні турецьких сербів”⁶⁰ вчений стверджував, що північний захід Македонії, так звана Стара Сербія, як-от міста Прізрен, Іпек, Морава і Дебр заселені переважно сербами. На доказ він наводив матеріал, зібраних ним 560 народних пісень, зазначаючи, що подібні пісні співають і в самій Сербії⁶¹. Проаналізувавши фонетичний і граматичний устрій мови, якою говорило слов'янське населення в цій частині Македонії, І.С.Ястребов дійшов висновку, що вона ближче до сербської, ніж до болгарської мови⁶². На думку автора, той факт, що в північно-західній Македонії відзначалося старовинне сербське свято “Слава”, а інші (Юр'їв день, масляниця, святвечір) святкувалися відповідно до сербських традицій, також свідчив не на користь болгарських домагань⁶³.

Вихід у світ роботи І.С.Ястребова викликав гостру полеміку на сторінках “Известий Санкт-Петербургского славянського благодетельного общества”, в якій взяли участь прихильники точок зору щодо болгарського (“П.Р.”, М.Дрінов, К.Шапкарев), сербського (Д.Нікольський, П.Сретькович) і самостійного македонського (П.Драганов) характеру населення і мови північно-західної Македонії⁶⁴.

Відомий публіцист М.М.Дурнов⁶⁵, підтримуючи І.С.Ястребова, залеречу-

* Не плутати з відомим російським істориком і філологом, що також писав про Балкани, М.М.Дурново (1876—1937). Незважаючи на величезну кількість у російській пресі статей публіциста М.М.Дурново, що порушували, в основному, церковні проблеми південних слов'ян і народів Російської імперії, відомостей біографічного характеру щодо нього знайти не вдалося. Відомо лише, що він три рази відвідав Сербію, з 1869 р. листувався з митрополітом сербським Михайлом, був особисто знайомим з відомими громадськими діячами Сербії І.Рістічем, М.Мілошевичем, М.Пашичем та іншими⁶⁵.

вав будь-які права болгар на Македонію. Його книга "Держави і народи Балканського півострова: їх минуле, теперішнє і майбутнє та болгарська кривда" була витримана у край антиболгарському дусі і повинна була переконати читача, що "майбутнє на Балканах належить не нікчемним болгарам, через яких вперше розійшлися християнський схід із заходом, а таким народам, як греки, серби, котрі боролися з ворогами Христа за віру і волю своєї батьківщини"⁶⁶. Виступаючи ревностним захисником сербських інтересів, автор стверджував, що усі завоювання болгар у Македонії носили короткочасний характер, тому останнім неможливо будувати своє право на македонські вілайети⁶⁷. На його думку "по всій Македонії географічні назви сербські, по всій країні сербські історичні пам'ятники (монастирі), а в усіх церквах є величезна кількість рукописних і друкованих сербських книг"⁶⁸. "Проти багатостраждальної грецької нації, що дала православному світу цілий сонм святих мучеників, святигелів, проповідників і інших великих діячів... повстав болгарський гунно-татарський народ", — так писав російський публіцист про боротьбу болгар за свою незалежну церкву⁶⁹.

Точку зору щодо існування окремої македонської народності відстоював філолог і бібліограф П. Д. Драганов (1857—1928), родом з бесарабських болгар, який свої висновки підтвердив лінгвістичними й етнографічними розвідками, чому сприяла його робота в 1885-1888 рр. викладачем загальної історії, церковнослов'янської мови, болгарської мови і літератури, латині і географії в екзархистській гімназії в Солуні. Цілком поділяючи теорію видатного славіста і філолога А. Х. Востокова (1781—1864) щодо македонського походження старослов'янської мови, Драганов однак писав: "... Востоков зовсім не стояв за болгаризм цього найважливішого наукового положення у вузькому значенні цього слова, навпаки, що стосується власне болгарського нареччя, то воно, за Востоковим, могло споконвіку відрізнитися від першого (македонського) дуже важливими ознаками і додамо від себе, як і тепер воно відрізняється від нього"⁷⁰. Однією з таких характерних рис, що свідчили на думку вченого, про самостійність македонської мови була наявність у ній носових голосних звуків (ринізмів), що в болгарській мові не спостерігалися. До заслуг дослідника варто віднести зроблений ним докладний опис різноманітних етнічних груп (біля 15), які склали слов'янське населення Македонії⁷¹. Наприклад, розповідаючи про звичаї войновичів-бабунів, що жили в районі Велесу і Прілепу, Драганов їхню мову називав "македоно-бугарським" або "базаським" нареччям, в який потрапили сербізми в результаті безперервних культурних і торгівельних контактів⁷². За його переконанням, мова дебрян також не чисто болгарська або чисто сербська, а "згідно з думкою, що висловив В. Ягіч", це ягесь змішане, перехідне, болгаро-сербське, сербсько-болгарське нареччя"⁷³.

* Ягіч В. (1838—1923) — видатний хорватський славист, лінгвіст та історик, декілька років викладав у Росії.

Нарешті, не можна залишити поза увагою ще одну точку зору на македонську проблему, яку поділяли деякі слов'янофіли, у тому числі видатний історик, філолог і громадський діяч В. І. Ламанський (1833—1914). Представляючи усе різноплемінне слов'янство як єдине ціле, він вважав, що й у Македонії не варто шукати ні болгар, ні сербів, ні македонців: важливо одне - усі вони слов'яни. "Серби і болгар, не як такі, а як слов'яни, як члени східно-християнського світу, мають повне право і коли-небудь доб'ються цього права співволодіння греко-слов'янським *condominium*'ом у Солуні і Царграді", — писав учений⁷⁴. Така позиція знайшла відображення і у виданому Слов'янським Добродійним товариством "Російсько-Слов'янському календарі на 1890 р.", де в "Карті слов'янських народностей", що додавалася⁷⁵, Македонія позначена як країна зі слов'янським народом.

Таким чином, із середини XIX сторіччя в російському слов'янознавстві і публіцистиці переважала виключно проболгарська позиція щодо етнічного складу населення Македонії (В. І. Григорович, В.В.Макушев, В.В.Теллов, М.С.Дрінов та ін.), але з кінця 80-х рр. з'явилася і точка зору про сербське походження македонських слов'ян (І.С.Ястребов, М.М.Дурново). В зазначений період в російській славистиці виникла і теорія автохтонності македонської народності (П.Д.Драганов). Слов'янофіли, котрі також не стояли осторонь гострих питань, які торкалися народів Балканського півострова, наполягали на тому, що заради ідеї слов'янської єдності населення Македонії не варто поділяти за національною належністю.

Підводячи підсумки, підкреслимо, що загострення Східного питання, посилення уваги великих держав до Балканського півострова викликало інтерес до цього регіону не тільки європейських політиків, але і вчених, мандрівників і громадських діячів. Найпривабливішою для них була Македонія, відомості про яку на початку XIX ст. були дуже бідними. Протягом сторіччя з метою вивчення національного складу, мови, культури, побуту й економічного становища цього краю здійснювали поїздки А.Бюе, А.Убіччіні, Ф.Каніц, К.Сакс, Е.Лавеле, В.Григорович, В.Макушев і інші відомі вчені. Звичайно, роботи не всіх вчених, громадських діячів і публіцистів ввійшли до такого стислого огляду, проте спектр думок по македонському питанню, що склався до кінця XIX ст., в основному відображений.

Аналіз публікацій дозволяє зробити висновки, що ще за декілька десятиріч до загострення македонського питання європейські, в тому числі російські науковці, підкреслювали, що слов'янське населення Македонії по самовизначенню, традиціям, мові, історії та етнографії є болгарами. Така точка зору залишалася домінуючою протягом всього XIX ст. При цьому в

своїх ствердженнях вчені спиралися на статистичні, історичні, лінгвістичні та етнографічні дані.

Слід зазначити, що російська громадськість, порівняно з представниками інших європейських країн, виявляла більший інтерес до македонської проблеми. Про це свідчить велике число публікацій по темі в російському друці XIX ст., дискусії, які велися на сторінках видань, розмаїття поглядів на етнічний склад населення Європейської Туреччини.

Праці вчених, видані в минулому столітті і в наш час не втратили своєї актуальності. Серед таких треба назвати книги А.Бусе, П.Шафарика, Г. Лезжана, Ф.Каніца, К.І.Іречека, В.І.Григоровича, М.С.Дрінова, П.Д. Драганова та ін. З висот сьогодення можна сказати, що точка зору останнього, про самостійність македонської нації, виявилася прозорливою, так як через сто років з утворенням незалежної македонської держави реально втілилася в життя.

Велике значення для вивчення етнічного складу населення Македонії XIX ст. та історії македонського питання мають дорожні нотатки вчених та мандрівників, які відвідали цю провінцію Європейської Туреччини. Не завжди строго витримані в науковому плані, вони відрізнялися художністю, багатою мовою, живими враженнями і в першу чергу приваблювали широке коло читачів і сприяли формуванню у них певної точки зору на цю проблему.

Таким чином, аналіз публікацій європейських вчених і мандрівників, в яких розглядався етнічний склад населення Македонії, дозволяє глибше зрозуміти сутність та історію складного і в наш час македонського питання.

Джерела і література

¹ Станоевски Цв. Како ја видао Македонија. Руски публикации за Македонија. 1829—1913. Скопје, 1978.

² Андонов-Полјански Хр. Македонското прашање. Скопје, 1990.

³ Германов Ст. Руски пѣтишественици, учени и общественици и Македония до 1912 г. // Изследвания по македонския въпрос. Кн. 1.—София, 1993.

⁴ Коледаров П.С. Името Македония в историческата география.—София, 1985.

⁵ Поповски В. Историко-политическое и правовое значение Берлинского договора 1878 г. для Македонии. // Новая и новейшая история. — 1997. — № 5.

⁶ Pouqueville F. Voyage en Moree, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'empire Ottoman pendant les annees 1798, 1799, 1800 et 1801. — Paris, 1805. — V.3.

⁷ Cousinery E. Voyage dans la Macedoine. — Paris, 1831.

- ⁸ Griesebach. Reise durch Rumelien und nach Brussa. Gottingen, 1841.
- ⁹ Boue A. La Turquie d'Europe. — Paris, 1840. — VI, VII.
- ¹⁰ Там же. — V. VII, p.5.
- ¹¹ Там же. — V. VII, p.32.
- ¹² Boue A. Ethnographische Karte des Osmanischen Reiches, Europäischen Theiles und von Griecheland. — Wien, 1847.
- ¹³ Шафарик П.И. Славянское народописание: Пер. с чеш. И.Бодянского. — М., 1843. — С.36.
- ¹⁴ Сурпrien R. Les Slaves de Turquie. — Paris, 1844. — V.2, p.230.
- ¹⁵ Ubcini A. Lettres sur la Turquie. — Paris, 1853. — P.14—16.
- ¹⁶ Poyet C. La Bulgarie dans le present et l'avenir. — Paris, 1860. — P.5.
- ¹⁷ Tozer H. Researches in the Highlands of Turkey. — V.1. — London, 1869. — P.176.
- ¹⁸ Лежан Г. Этнография Европейской Турции. — СПб., 1868.
- ¹⁹ Там же. — С. 17.
- ²⁰ Там же. — С. 29.
- ²¹ Христов X. Освобождението на България и Кресненско-Разложко въстание // Исторически преглед. — 1968. — № 6. — С.17.
- ²² Каниц Ф. Дунайская Болгария и Балканский полуостров. Исторические, географические и этнографические путевые наблюдения. 1860—1875. — СПб., 1876.
- ²³ Там же. — С.51—52.
- ²⁴ Там же. — С. 54.
- ²⁵ Kiepert H. Ethnographische Übersichtskarte des Europäischen Orients. — Berlin, 1877.
- ²⁶ Нидерле Л. Македоният въпрос. — София, 1902. — С.26.
- ²⁷ Sax Carl. Ethnographische karte der Europäischen Türkei. — Wien, 1878. — P.10—12.
- ²⁸ Synvet A. Les Grecs de l'Empire Ottoman: etude statistique. — Constantinople, 1878.
- ²⁹ Там же. — P.8.
- ³⁰ Македония и Одринско. Статистика от 1873 года. — София, 1995.
- ³¹ Там же. — С.198.
- ³² Иречек К.И. История болгар: Пер. Ф.К.Бруна и др. — Одесса, 1878. — С.743.
- ³³ Там же. — С.747.
- ³⁴ Меккензи и Эрби. Путешествие по славянским областям Европейской Турции: В 2 т. — СПб., 1878.
- ³⁵ Там же. — Т.1, с.77.
- ³⁶ Там же. — Т.1, с.127.
- ³⁷ Там же. — Т.1, с.142.
- ³⁸ Там же. — Т.1, с.151.
- ³⁹ Там же. — Т.2, с.130.
- ⁴⁰ Теплов В.А. Греко-болгарский церковный вопрос по неизданным источникам. — СПб., 1889. — С.169.

- ⁴¹ Лавеле Э. Балканский полуостров. — М., 1889. — С.163.
- ⁴² Там же. — Додаток 5, с.18.
- ⁴³ Amort C. Dejiny Bulharska. Praha, 1980. — S.341.
- ⁴⁴ Григорович В.И. Очерк путешествия по Европейской Турции. — М., 1877.
- ⁴⁵ Там же., — С. 123—125.
- ⁴⁶ Там же. — С. 164.
- ⁴⁷ Шишманов И. Студии из областа българското Възраждане. — София, 1916. — С. 6.
- ⁴⁸ Макушев В.В. Задунайские и адриатические славяне. — СПб., 1867.
- ⁴⁹ Там же. — С.283.
- ⁵⁰ Теплов В. Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. — СПб., 1877.
- ⁵¹ Та же. — С.67, 238.
- ⁵² Риттих А.Ф. Славянский мир: Историко-географическое и этнографическое исследование. — Варшава, 1885.
- ⁵³ Там же. — С. 115
- ⁵⁴ Дринов М.С. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му (1871); Още няколко бележки за Паисия и за неговата история (1886) // Дринов М.С. Избрани съчинения. — София, 1971. — Т.1;
- ⁵⁵ Дринов М.С. Имали ли са сърби колонии и някаква тайна власт в Македония преди XIII век. Как са се наричали славяните, които населяват Македония преди тази епоха (1887) // Дринов М. Избрани съчинения. — София, 1971. — Т.1.
- ⁵⁶ Там же. — С.316, 319.
- ⁵⁷ Дринов М.С. Изговорянето на старославенското ж и ъ в новобългарски език (1880) // Сочинения на М.С.Дринов. — София, 1911. — Т.2. — С. 298—304; Дринов М.С. Несколько слов о языке, народных песнях и обычаях дебрских славян. (По поводу сборника г.Ястребова и вызванных им статей в последних трех выпусках "Известий Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества." — № 9, 10, 11) // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. — 1887. — № 1, 4, 7—8.
- ⁵⁸ Бендерев А. Военная география и статистика Македонии и соседних с нею областей Балканского полуострова. — СПб., 1890.
- ⁵⁹ Там же. — С.177.
- ⁶⁰ Ястребов И.С. Обычаи и песни турецких сербов. — СПб., 1889.
- ⁶¹ Там же. — С.3.
- ⁶² Там же. — С.5.
- ⁶³ Там же. — С.9.
- ⁶⁴ Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. — 1886, № 9, 10; 1887, №1, 4, 7—8, 9, 11—12; 1888, №1, 2, 6—7, 9.

⁶⁵ Воспоминания П.Н. Дурново "К истории сербской войны 1876 года" //Исторический вестник. — 1899. — Т.75. — № 1. — С.530—537.

⁶⁶ Дурново Н.Н. Государства и народы Балканского полуострова, их прошлое, настоящее и будущее, и болгарская кривда. — М., 1890. — С.144.

⁶⁷ Там же. — С.22.

⁶⁸ Там же. — С.25.

⁶⁹ Там же. — С.43.

⁷⁰ Драганов П. Д. Носовые гласные звуки в современных македонско-славянских и болгарских говорах //Русский филологический вестник. — 1888. — № 1. — С.2

⁷¹ Драганов П.Д. Этнографический очерк славянской части Македонии //Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. — 1888. — № 1—9.

⁷² Там же. — № 1. С.35.

⁷³ Там же. — № 2. С.93.

⁷⁴ Ламалский В. Восточный, славянский вопрос // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. — 1887. — № 9. С.440.

⁷⁵ Русско-Славянский календарь на 1890 г. — Спб., 1889. — С.42.